

TÓTH FERENC

Makó népéletéből

Juhász Gyulát Makói idill című versében a város falusias hangulata ragadta meg:

*Falusi csönd zenél nekem
Esős napon, mély éjeken.
Nem látogat láz, szenvedély,
De a csönd csak zenél.*

Hát igazán város ez? — tette fel a kérdést 1967-ben a rádióriporter Erdei Ferencnek.

— Város bizony, a javából. Hát persze, olyan város, amilyen, de kétségtelenül az, és nekem nem volt nehéz viszonylag haladó gondolkodásúvá nőni föl, mert én itt csak ehhez kaptam ösztönzést. Először abban a paraszti környezetben, a hagyományos gazdaságilag és politikailag, de általános kultúrában is haladó emberek, tehát az volt az első városi hatás, amit én kaptam. De a város szellemi életében talán még nem is annyira maga az iskola, mint az iskola körül és a városban az az értelmiségi gárda, amelyik mindig tartotta magát az akkori reakciós időkkel szemben a haladás mellett, és ez elég szélesre terjeszkedett ki, és mindig összekapcsolódott a parasztok baloldali politikai mozgalmával és a munkásmozgalommal régen is.

A 16. században kezd Makó városi rangra emelkedni. A falva végződés a mohácsi vész előtti évtizedben kopott le, 1606-tól már hivatalosan is mezővárosként említik. 1730-tól a tanácsok megalakulásáig Csanád megye székhelye.

Kilencven évvel ezelőtt lélekszámban nagyobb volt mint Székesfehérvár, Miskolc, Pécs, Kassa, Kolozsvár, Brassó.

Jogállapotát tekintve a török megjelenésétől kezdve bizonyos önállóságot élvez. Hosszú időn át az okos és körültekintő férfiak testületét, a magisztrátust nem földesúri parancsra választják, hanem demokratikus elvek alapján. Később ugyan a püspök-földesúr meg-megnyírbálja a jogokat, de a „nagy pör” idején is kiharcolnak bizonyos önkormányzatot. Makó évszázadokon át rebellis város, ősi ellenzéki fészek. Bálint Sándor szerint a legjellegzetesebb és legöntudatosabb alföldi parasztváros.

„A FOLYÓ CSÖNDES, NAGY NYUGALMAT GÖRGET...”

Makó életében a Marosnak fontos szerep jut. Létét, sőt várossá fejlődését is nagyban a folyónak köszönheti. Bőségesen ellátta az itt lakókat hallal, fával, homokkal és ivóvízzel. A halászat aranykorát a folyamszabályozás előtti időszak képezte. Erdélyből sok épület- és tűzifát szállítottak. A hatalmas szálfákból összerótt tutajok mindennaposak voltak a Maroson. A makói fapiacon jelentős forgalom bonyolódott le. A termények szállítása is zömmel vízi úton történt. A hajókat fölfelé, víz ellen lovakkal vontatták a részükre biztosított úton, a *ficsorjárdáson*.

Az ártézi kutak megjelenéséig a makaiak a Maros vizét itták. A város első történetírója, Szirbik Miklós szerint az országban ennél csak a Fekete-Körös vize jobb ivásra. A vizet cserépkantáokban, talicskával hordták. Otthon ülepítették, a jómódúak szűrőkövön tisztították.

A Maroson vízimalmok is kelepeltek. Számuk 1791-ben 11, 1854-ben 21. A vízimalom ház- és tárhajóból állt. A kettő között forgott a vitorla. Az őrlést a házhajóban végezték. Legtöbb malom két pár köves volt: búzás és darás. A régi öregek szerint nincs párja a vízimalomban őrlött lisztnek, mert ez a lassú forgás következtében hideg kövön zúzta össze a szemet és nem szitálták ki a búza lelkét. Amikor már csökkent a vízimalmok forgalma, *csúvárokat* is alkalmaztak, akik csengettyűvel a ló nyakán járták az utcákat; összeszedték az őrletni valót, majd hazahordták a lisztet és a darát. A vízimalom a marosi molnárok nótájába is beleszővődött:

*Nem forog a malom, nincsen vitorlája,
Kérdezi a babám, mi lesz vacsorára,
Halpaprikás, mi gondja van rája,
Estére várom a babám vacsorára.*

Már István király idejében a Maros az ország legjelentősebb sószállító útja. Fűrge kis hajók Makón is gyakran kikötöttek, így a város a környék sőelosztó központjává vált. A sóház 1752-ig a Liget utcában, majd a mai József Attila Gimnázium helyén állt.

A marosi homok a 19. század elejétől keresett építőanyag. Újabban a marosi gyógyiszap is kezd világmárkává lenni.

A Maroson az átkelés eredetileg gázlón történt, az 1770-es évektől viszont már hajóval bonyolítják le a forgalmat. A rév bérlője hosszú időn át a Turi család volt. Az 1794. évben kötött szerződés szerint „a Maros vizen eddig is szokásban volt révetstkét, mellyen a gyalog emberek csónakon által vitetni és hozatni szoktak, városunk lakosának, Turi Istvánnak újra kiadjuk árendába, mátul fogva egy esztendeig tizenöt forint fizetésért...”

A negyvennyolcas forradalom előtt a kiszombori Rónay családnak kiváltságos királyi révjogot sikerül kieszközölnie. Az erős szelek ellen a biztonságosabb közlekedés érdekében köteles révszabadalmat vásárolnak. Gyalogos személytől egy, nagy lábas jóságért négy krajcárt szedtek. A komp éjjel, jégzajlások és áradások idején nem közlekedik, a vele való közlekedés lassú, ezért már az önkényuralom idején felmerül a hídépítés gondolata. „Ha a marosi állandó híd építését elmulasztjuk — írja 1876-ban Molnár Albert algimnáziumi tanár — ezzel Makó felett gyönyörűen elénekelhetjük a requiemet.”

A Howe-rendszerű fahidat 1878 márciusában adták át a forgalomnak, e napon lépett ki a város az elszigeteltségből — állapítja meg a korabeli lap. 1883-ban már az első vonat is begördül rajta Makóra. A húszas években két acélhid készül: a közúti és a vasúti híd. A 43-as útvonal növekvő forgalma miatt 1975-ben átadják az új, korszerű, modern vonalú közúti hidat.

A marosi árvizek gyakran létbizonytalanságot eredményeztek. A partvédelmi munkák, a töltésépítés, a folyamszabályozás állandó gondot és terhet jelentett az itt lakóknak. A pusztító árvizek ellenére a város egyre fejlődött, nemcsak kiterjedésben, de szellemiekben is, nem hiába nevezte Makót József Attila „Maros-parti Konstantinápoly”-nak.

A HAGYMA GAZDASÁGI FORRADALMAT TEREMT

A kertészkedésnek nagy múltja van Makón. A hagymakultúra előiskolája a szőlőtermelés volt, amely már a török időkben is jelentős. Zeiler osztrák földrajzi szakíró 1664-ben említi, hogy Makó elsősorban szőlőtermeléséről híres. Az utolsó „futást” követően Makó térsége tizenégy évig lakatlan pusztaság, de az újjátelepüléskor az elvadult szőlőket újra művelés alá veszik és virágzó kertkultúrává fejlesz-

tik. Szirbik Miklós szerint is „hajdan itt a szőlőtartás nagyon hasznos volt, melyért sokan szántóföldjeiket is eladták és szőlőt szereztek, abból kevesebb bajjal több jövedelmek lévén; minthogy a szomszéd falusiak is ide jártak bort venni”. 1772-ben a szőlővel beültetett terület 1403 fossor (1 fossor 94 négyszögöl). A régi térképek pontosan feltüntetik a szőlőskerteket: Szentlőrincet, Prücskőst, Ingót, Újhegyet, Ardicsot, Kálváriát, Kákát, Verebest, Kenyérvárót, Innenső és Túlsó Jángort.

Vöröshagymát — az önellátás kereteit meghaladóan — kétszáz-kétszázötven éve termelnek Makón. A speciális termelési eljárás lényege, hogy szárított dughagymáról történik a termelés. Erdei Ferenc egy régebbi minősítése szerint a makói hagyma nem a legkorábbi, nem a legelállóbb, nem a legbőtermőbb, de a legszilárdabb, a legszebb és legízletesebb. Az 1821. évi árvíz után a szőlőskerteket veteményes kertekké alakítják át. Nem sokkal ez után állapítja meg Szirbik Miklós, hogy az Alföldet és Bánátot „előnti Makó gyökerével, hagymájával és paprikájával”. Újabb lendületet ad a hagymatermelés kiszélesítésének a jobbágyfelszabadítás, a belső legelő kiosztása, a vasútépítés. A hagymatermelés gépesítésekor sokan úgy vélték, hogy lealkonyult a makói hagymakultúra. Nem így történt. Erdei Ferencsel együtt ma is mondhatjuk: „Magyarország hagymatermesztése Makón nyugszik.”

A gazdasági válság idején írta H. Szabó Imre újságíró, hogy ebben a városban minden a hagymára épül. Az ipar, a kereskedelem, a művészet és az irodalom. Ha a hagyma nem sikerül, üresek az üzletek, a mozdirektor sopánkodik, a színigazgató levelet ír, hogy most nem jön Makóra. Nemcsak a hagymakertészek, de az egész város sorsa a hagymától függ.

ÁLLATTARTÁS A PUSZTÁN

Közvetlen a város alatt terült el a belső legelő. Ide naponként hajtották ki a fejősteheneket, juhokat, hámos lovakat. Nagysága 1774-ben 8334 jugerum. A város alatt terült el a csürhejárás és a ménesjárás. A palotai úttól a királyhegyesi ugar széléig terjedt a birkajárás, a királyhegyesi úttól a vásárhelyi és földéaki határig a szarvasmarhajárás. A vásárhelyi úttól a Keresztöltésig húzódó terület nádas és kaszáló volt. A belső legelők kiosztására 1861-ben került sor, minden beltelki ház után adtak egy járandót (2200 négyszögöl). Járandót házas zsellérek is kaptak.

A külső legelőn, a Puztán rideg állattartás folyt. Szirbik Miklós szerint: „a makói határ a legszebb szarvasmarhák hazája; tsakhogy a számra nézve abban az erányban, amint a nép szaporodik és a föld szűkül, kevesednek. Régen több gazdák találtattak, kiknek szarvas marháiknak száma felülmúlta a százat; még a zsellérnek s béresnek is volt 6—10 darab: most a földesgazdák közül is soknak alig van egy-két tehene házi szükségre; a szántást s egyéb munkákat lovon teszik. Van mindazonáltal Makónak még most is 3 ökör, 5 tehén tsordája, és 4 gujája, s benne mintegy hater darab.”

1852-ben legeltetési szabályrendeletet ad ki a város, amelyben a vagyon nagysága alapján határozza meg a legelőhasználatot. Az egy fertályos (8 kat. holdas) földesgazda öt darab nagyobb jószágot és három sertést, a két fertályos tíz nagy jószágot és hat sertést tarthat. A szántóföld nélküli, házatlan, numerus nélküli putriban lakó tanyás, béres, kocsis sem sertést, sem lovat, sem marhát, még ludat sem bocsáthat a legelőre. A cseléd gazdája azonban a maga illetőségébe befogadhatja a cselédje, marháját. A szabályrendelet értelmében arra lehetőség nyílik, hogy egy sertés helyett egy birkát vagy egy nagyobb jószág helyett hat birkát tartson.

A Puztát is fölparcellázták, minden tanyaföld után tizenkét kishold (1100 négyszögöl) volt a járandóság.

Makón a tehenet járomba sohasem fogták, ritkaságszámba ment a jármos ökör is.

1906-ig Makón kizárólag a magyar marhát tartották. Ebben az évben Bonyhád

vidékéről bőtejű teheneket szállítottak. 1907-ben a Gazdasági Egyesület tizenhárom vagon svájci tehenet hozat. 1912-ben a csordára járó tehenek között már csak tíz százalék volt tiszta magyar fajta.

A TALICSKA JOGAIÉRT

Makó a talicskák városa volt. Amint az egyik újságcikk megjegyzi: „A kishagy-másnak a talicska a kocsija, az a szekere, minden szállítási alkalmatossága. Talicskán bonyolódik le a hagymatermeléssel kapcsolatos helyi forgalom legnagyobb része, úgy, hogy bátran meg lehet állapítani, hogy Makó közigazdasági élete és a nehéz viszonyok közt a köz ellátása is valósággal össze van kapcsolva a talicskával.”

Még néhány évtizeddel ezelőtt is annyi volt a talicska, mint ma a kerékpár. Tudunk egy olyan tizenkét tagú hagymás családról, amelynek házában tizenkét talicska sorakozott, egyszerre képesek voltak egy kocsirakomány hagymát elfuvarozni. Léte annyira összeforrt a hagymáéval, hogy Erdei Ferenc a „belterjes gazdálkodás első fecskéje”-ként jellemezte. A régi talicskás időkre az egyik törzsökös, hagymakertész, Koczka Ferenc így emlékezik vissza: „Akkoriban mindönki talicskával járt szőlőbe, hagymába. Akkor aztán az egyik gazdaembőr kérdöszte az egyik hagymást:

- Hová méssz?
- Hát — aszongya — mögyök a szőlőbe.
- Talicskával méssz?
- Avval mék.
- Hozol valamit?
- Nem hozok én.
- Hát viszöl valamit?
- Nem viszök én sömmit.
- Hát akkor mér viszöd a talicskát?
- Viszöm, mer mögszöktam.”

Déry Tibor Felelet című regényében úgy emlegeti városunkat, „hogy ott eleven ember úgy nem lép ki a házból, hogy magával ne vinné talicskáját, mert Makón a talicska az, ami Pesten a férfinak az aktatáska, nőnek a retikül.”

A makói talicska arányos felépítésű. Ládája hosszúkás „mönnyéderekű”; oldalai és végei kissé kifelé dőlnek. A piacba járót még zöld olajfestékkel is bemázolták, a vasalását pedig feketére festették.

A talicskának köszönheti Makó az első aszfaltjárdát. Erről Déry Tibor nagyon szemléletes leírásban számol be: „Tudod-e Kedvesem, hogy Szeged után Makó volt az első vidéki város, ahol aszfaltoztunk. Ami elkél Szegednek, az Makónak sem árthat meg, gondolta a városi tanács s rögtön át is küldött egy bizottságot, hogy nézzék meg, mi fán terem az az aszfalt. A bizottság alaposan szemügyre vette az új találmányt, megtekintette, jobbról balról megtapogatta, megszagolta, tán nyalt is rajta egyet, hogy milyen íze van, aztán három nap múlva beadta a jelentést, ha-ha, hogy jól gurul rajta a talicska.” Így indult meg az aszfaltozás, de az utcáknak mindig csak az egyik oldalát szurkozták, azt, amelyik munkába menet, hajnalban napon, délután munkából jövet árnyékban fekszik.

A néptől elszakadt korabeli hatóság és törvénykezés azonban mit sem tud a járda és a talicska összeforrottságáról, és az országuóra parancsolja. Egy névtelen cikkíró szerint: „ha már az autókat, kerékpárokat, kocsikat annyira megrendszabályozzák, amelyek pedig semmi kárt nem tesznek az úttestben, nem volna-e időszerű e túlterhelt vaskerekű járdapusztítók ellen is eljárni. Meg.vagyunk győződve, hogy a rendőrség megtalálja ennek a legjobb módját.” Egy lojálisabb vélemény szerint: „Mint a boldog béke idei múltban megfértünk csendben a nyikorgó kézi vicinális mellett, megférhetünk és megférünk a jövőben is. Ha látjuk, hogy balról jön — jobbra előzünk és viszont. Óh csak ez volna nekünk a legnagyobb bajunk, a

talicskakérdés, akkor talán még bankettet is rendeznénk a jóképű makói talicskák tiszteletére.”

Egy másik közlekedési eszköznek is köze van Makóhoz, ez az országosan ismert paraszthintó, a nagyatádi kocsi. Móra Ferenc szerint: „Makón jött divatba. Rugóra járt, de megtartotta a régi parasztkocsi formáját, ki volt vágva az oldalán, mint a szolgabíró kocsija, de ha a kivágást egy betolható deszkalappal elzárták, akkor lehetett rajta szállítani tapasztó földet is — a kocsigyártók elmélete szerint. Mert a gyakorlatban hamar kiderült, hogy a rugós kocsin vagy násznépet nem lehet hordani, vagy tapasztó földet, holott az élet mind a kettőt megkívánja.” Erdei Ferenc véleménye szerint is: „Nem úri, nem paraszt kocsi, nem jó sem teher, sem személy szállításra, nem is szép, de azért jelent valamit, egy lépés eltávolodást a paraszti formáktól.”

VISELET

A 18. század végén — az inventáriumok tanúsága szerint — a női viselet pöndölből, virágos ingből, szoknyából, selyem vagy gyolcs kötöből, pruszlikból, ködmönből, csizmából, selyem vagy pamukos kendőből, rojtos nagykendőből; a férfiaké ingből, gatyából, lajbiből, nadrágból állt, olykor hordtak subát, szűrt, dolmányt, kankót.

Gilitze István parasztköltő az 1821. évi árvíz idején, elítélve az új divatot, kissé kárörvendve állapította meg:

*Bodorgatott hajú kevély leányokat
Mezítláb, sárosan láthattunk sokakat,
Mivel nem húzhattak piros papucsokat,
Mert a nagy víz mind ellepte az utcákat.*

Szirk Miklós hű leírását adja 1835-ből a makói viseletnek: „A Férjfiak öltözete — a köz rendűeket értve — szűr, kankó, tsávált és tört suba, ködmön, de igen közönséges a kék posztó ujjas is, mejjre valóval és nadrággal; hordanak rend szerint nyakravalót is fekete fátlyoból, vagy selyemből. Főrevalójok közép nagyságú kalap, fehér, és fekete szüts sapka, lábbelijek tsizma; botoskort tsak takaráskor látni imitt amott. A fejrénep öltözete külömbkülömbféle tarkájú gyolcs, és pamut matériából való rékli, és rökolya, pántlikával vagy arany tsipkével ékesített puszli. Posztó réklit, vagy ködmönt tsak az öregek viselnek; a ponyokául viselni szokott mente is, mint régiség maradványa, már tsak ezeken látható. Nyakokban hordanak pamut, vagy selyem keszkenőt, a fiatalabbak olyan nagyot, hogy hátul a derekokon kötik meg. Az asszonyok főrevalójok, az öregebbeké fátlyol főkötő, azon felyül kendermagos kék keszkenő, az ifjabbaké fodros selyem főkötő, és külömbkülömbféle tarkájú pamut vagy selyem, s állok alatt nagy tsomóra göngyölt s hátul kötött keszkenő. Lábbelijek fekete, és piros tsizma, s paputs: de nagyon kezd közönségessé lenni a tszipő, és harisnya is. Átaljában azt lehet mondani a fiatal fejrénep öltözetéről: hogy az jóízléssel való, tsinos és magyaros.”

Kassai Vidor komikus színész a szabadságharc idején a rácok ellen vonuló makói viseletéről is tesz említést Emlékezéseiben: „Nagy embertömeget láttunk jönni Makóról, sokféleképpen voltak öltözködve. Láttuk még Balogi Bálint kékruhás földesgazda uramat a széles fringiaival lóháton. Legtöbb azonban pór öltözetben, ingben, gatyában, póznavégre erősített, fölfelé irányított kaszával. Azt mondták, hogy nemzetörök.” Kassai Vidor szerint a „nevetős Ferkó” koldus „Ingben, gatyában járt (talán még télen is). Vállain színehagyott kopott szűr, elől-hátul tarisznya lógott le nyakáról, kezében görcsös bot a kutyák ellen, lábain bocskor.”

Hős József parasztköltő a Bach-rendszer bukását követő nemzeti felbuzdulás idején a Szép magyar öltöny címmel írt verset:

*Sirattam a magyart, de most nem siratom,
Mert már ősi magyar öltönyében látom;
Ime magát újra magyarnak képezi,
A viselt idegen plundrát levetkezi.*

Az 1870-es évek vége felé Makón diákoskodó Tömörkény István az akkori viseletről is tesz említést:

— A makói fórum nagyon érdekes. Azt láttam hosszabb ideig, mert még az árvíz előtt az odavaló református algimnáziumba kerültem diáknak, s lakásunk ablakai a főtérre nyitlak. A makói nép abban az időben tiszta fekete ünneplő ruhát viselt. Télen-nyáron ugyanazt a posztóból valót, a nyári „liszter” csak később került divatba. Öregebb gazdák subában mentek föl a fórumra, s itt-ott idősebb embereken már föltünedezett a fekete télikabát, azzal az asztrakánnak nevezett birkaprémmel a nyaka körül, amiből később európai úri divat vált. De a legénynép meg a fiatal gazdanép a subát viselni öregesnek tartotta, a télikabátot, mint a gyengülés jelét viselni restellte: ugyanazon egyszáll rend ruhában állt a fórumon meleg nyáron mint a hideg télen is. Pedig az akkori népies divat szerint a makói ruha kabátjának a szárnya csak derékig ért.

TÚRÓSLEPÉNY

A reformkori Makó népi táplálkozásáról is Szirbik Miklós ad leghitelesebb leírást: „Élések módja egyszerű, de nem sovány. Eledelek hús, hüvelykes vetemény, jobbára pedig tészta; kivált a mezőn majd tsupán tarhonya; száraz eleségek kenyér, a mellé sajt, túró, leginkább szalonna. Készítenek annak idejében kivált a mulatságokban, igen jó ízű, s egészséges magyar ételeket, azok között azoknak tziimerét, a szarmát. De főképen tészta süteményjeivel különbözteti meg magát Makó, u. m. kalátsával, pogácsájával, külömbkülömbféle töltelékű rétesseivel, bélesseivel, melyeknek készítésében a katolikus részen való gazdaszszonyoké az elsőség. A sütemények között legközönségessebb a túrós lepény, mellynek, a hol tsak mód vagyon benne, egy szombat estve se lehet elmaradni. Italok víz, reggelenként egy kevés pálinka, borban keveseknek van módjok, s azt tsak a mulatságokra hagyják.”

Olyan finom túróslepényt sehol sem sütöttek, mint Makón. Az itt megforduló földrajzi szakíró, Palugyay Imre is megízlelhette, ugyanis részletesen kitér ismertetésére: „A nép-szokások felemlítésénél nem lehet érintetlenül hagynunk a Makón sütni szokott túrós lepényeket. Rendesen minden szombaton délután valamennyi kofa megrakja tálaít és kosarait meleg túrós lepénnyel, talicskára teszi és viszi a piacra. Szombaton délután tehát minden háznál, jobbára az előkelőknél is lepényt sütnek, s ahhoz képest vendéget is hívnak, vagy ha illyenkor véletlenül jön, lepénnyel kínálják. A lepény vékony tészta ráként vajas túróból, oltásból készül, melly megsülvén olvadékonysága s kellemes íze miatt igen kedves eledel; lepényhez aztán ritkán hiányzik más eledel és ital is.”

Az időseöd Kassai Vidor is nosztalgikusan idézi a gyermekkori finom ízek emlékéét: „Makó város egyik fő specialitása a híres makói túróslepény. Ez a túróslepény olyan túróslepény, amelyet szombaton délután szoktak sütni. Amikor úgy uzsonnatájon kisül, akkor a mönyecske gyorsan négyszögletes darabokra vágja, hevenyen belerakja a nagy tábla, meleg keszkenőkkel betakargatja, azután feje tetejére teszi, a saját utcájában sietve megindul vele, s házról-házra járva az ablakon beszél: vesznek-e túróslepényt? Ritka ház, ahol elutasítják. Ahol kell, ott azután az egész ház népe minden dolgát félbehagyva összefut, körülállja a lepényes tálat. A mönyecske megmondja, mi az ára darabjának — alkura idő nincs. Ezzel kipakolja. A jelenlevők közül mindenik gyorsan kezébe kap egy vagy két darabot s amint Isten tudni engedte, mondhatni, fanatikus mohósággal elkezdí falni. Ezalatt a mönyecske bepakol, átveszi a lepény árát, s tova siet. Mindez nem azért történik

ilyen gyorsan, mintha a lepény eladására rövid volna az idő — elkel az nagyon hamar — hanem azért, hogy ki ne hűljön, mert a híros makói túróslapény csak addig kapós, csak addig kívánatos, amíg meleg; amint kihűlt, az értéke ötven perccel esik és akkor csak azok veszik meg, akik nem bírják a száz perccel. Ha mármint belépünk egy ilyen lepényfaló társaságba, először is ne sokat kérdezősködjünk, mert vagy semmit, vagy nagyon rövid feleletet kapunk s csak azt látjuk, hogy ki-ki vagy tenyerén kiterítve tartja és ebben az esetben szimplán, vagy pedig bölcső alakra összegörbítve, és ebben az esetben hol szimplán, hol duplán harapdálja annak széleit. Miért? Hát azért, hogy le ne csorogjon róla a vajas tejfölös túró, amelynek fölületén csak egy könnyen szakadozó, finom, barnapirosra sült hártya van, ezalatt pedig csak úgy szotyog-lotyog az Isten áldás, hogy a szája körül kinek-kinek csaknem fülig tejfölös az ábrázata. Miután a lepény tészta kissé szijjas (mint a lángosé), hát erősebbesken kell harapni, ezen erőművi nyomás pedig nagyon kedvez a tejfölös túró szétszottyánásának. Eddig van. Ki-ki visszatér munkájához. Lepény pedig: volt — nincs.”

Justh Gyulát, a „kevély szabad magyar”-t (Ady) makói látogatásai során minden alkalommal szertartásos körülmények között lepénnyel kínálták.

Amikor Ferenc József és Erzsébet királynő Gyulára látogatott, tíz makói asszonyt hívtak, hogy süssenek túróslapényt. Az uralkodó házaspárnak ez annyira ízlett, hogy mind a tíz makói asszony egy kosárában kapott ajándékba egy-egy százkoronás aranyat.

Erdei Ferenc — ki Néprajzi ínyesmesterség címen közvetlenül halála előtt könyvet is írt — makói látogatásai során „képviselői” halászlé és túróslapény készítését ígérte. Az előbbire sor is került, de váratlan halála miatt konyhai művészetét a lepénysütés terén már nem tudta bemutatni. Egy rádióriportban azonban szóba került ez a makói specialitás is.

— Ez ott kezdődik, hogy a tejet kifejt, teljes állapotában be kell oltani, nem azt várni, még megalszik, akkor ebből olyan túró lesz, amely keverhető, nem olyan, mint a gumidarabok és ebből csinálnak Makón túróslapényt, aminek az az érdekessége, hogy nem cukros, kelt tészta alja van, erre ráteszik azt a teljes túró, ami a melegben megolvad, még tejfölt is tesznek rá és ebbe csak só, illetve egy kis tojás meg liszt megy bele, hogy egy kicsit kötöttebb legyen az anyaga. Ez valami olyan csodálatos, hogy egy példát mondok rá. A régi időkben nagyon jó barátom volt Sárközi György író, aki többször kijött hozzánk és apám süttött ilyenkor túróslapényt. Sárközi György barátom szegény elpusztult a háborúban, gyomorbeteg volt, tehát ő soha egy kortyot nem ivott, de ezt a lapényt tudta enni, és amikor megérettük azt a paprikáscsirkét, amit apám főzött, majd utána ezt a makói túróslapényt, akkor mintha részeg lett volna, fölállt és szónokolt.

A makói túróslapény lelke az oltástúró. Ezt a piacon vagy hentesnél vásárolt gyomoroltóval készítették. A lapényt kemencében sütötték; az új kemencét lepénnyel (mások pitével) avatták fel. Úgy tartották, akkor jó a kemence, ha ez szépen megsül benne. A lapényt evés közben fecskéfarkosra harapták.

SZÁLLÓIGÉK SZÁRNYÁN

Alig van még egy magyar város, amely szólásokban, közmondásokban annyit szerepelne, mint Makó. A hagyma mellett éppen a szólásokkal magyarázható közismertsége.

A magyar nyelvterületen széles körben ismert közmondást, *Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől*, is városunkhoz kötik, pedig a legismertebb magyarázat szerint Makó nevű személyhez kötődik, aki az 1217. évi kereszteshadjárat idején Dalmáciába érve megemlégzél az ottani jó boroktól, és Spalató város tornyait meglátva azt hiszi, hogy már Jeruzsálembe érkezett. Harcostársai megnyugtatták, messze van még Makó (vitéz) Jeruzsálemtől. Az 1821. évi nagy marosi árvíz idején keletkezett:

Helyin van, mint Makó, mikor elvitte a víz. Ironikus értelemben használják, amikor éppen nincs valami a helyén.

Makó a 16—19. században rendkívül dinamikusan fejlődött. A török hódoltság idején a szomszédos helységeket szpáhik kapták, akik évente többször is megsarcolták az adófizető lakosokat. Makó kincstári, khász birtok lett, itt évente csak egyszer adóztak. A tizenhét felperzselt szomszédos falu lakossága Makóra költözik, így válik helységünk mezővárossá. A török kiűzése után az elnéptelenedett Alföldre telepések és bevándorlók költöznek. Az urbárium idején az országban a legnagyobb jobbágytelkek Makón voltak (57 hold), és méghozzá kicsoda jó minőségű földek! A belterjes kertkultúra a 19. században is jó megélhetést biztosított az ittlakóknak. Ezzel a gazdasági jóléttel magyarázható néhány szólás eredete.

A Makóra, ha rossz vagy! — szólást először Szirbik Miklós említi: „Úgy látszik, ezzel azt akarják a tsufolók jelteni, hogy Makó minden rosszat bévesz. Az igaz, hogy ide sok gyülevész nép tódult eleitől fogva, és még ma is, a ki egyszer ide jön, nem igen megy ki innét; és éppen ez az oka a Város olly szaporán való nevekedésének, de a mi Makónak ditsóságára válik, s azt mutatja, hogy itt az élés módja könnyebb, a teher kevesebb mint másutt. Egyébaránt a rosszakat itt is megbüntetik; sőt azoknak sokszor a közemberek is magokat bíráikká, és boszszuállóikká teszik. Az említett közmondásra hát mi Makaiak, a mondott értelemben a tsufolódás, és irigység bélyegét üjtük, s annak ezt az ellenkező értelmet adjuk: ha rossz vagy, eredj Makóra, majd megtanítanak ott.”

Makóra gondol szólást arra a személyre mondják, akinek nem a végzett munkán jár az esze (például vasalás közben megpörköli a ruhát). Hasonló jelentésben használják *Makó felé tekintett* szólást is (például ha valaki elsózza az ételt). Ezek a megállapítások eredetileg olyan lányokra vonatkoztak, akiknek kedvese szerencsét próbálni Makóra jött, az otthon hagyott menyasszony pedig munka közben is csak szerelmesére gondol, lesi, mikor jön már érte. A jobb megélhetést fürkésző személyt megtestesítő Haska is Makóra költözött, és mikor váratlanul betoppan kedvesei körébe, így kiáltottak fel: *Möggyyütt Haska Makóru!* Aki hirtelen meghalt, arra mondták: *Makóra ment*, aki pedig a végét járja: *Makóra készül*. Az előbbi arra vonatkozik, aki hosszú készülődés után jutott el Makóra, de itt már nem a jólét, csak a halál várt reá; az utóbbi még tovább halogatta az elköltözést, amire a leselkedő halál miatt már nem is kerülhetett sor. Aki nehezen ér célba, nagy kerülőket tesz, vargabetűket ír le, arra mondják: *Közel útját találta, mint Istenös Jancsi Makónak*, aki ugyanis nem az országúton, hanem a kanyargós Maros partján indult Makóra.

Pejoratív értelmű, csúfolódó tartalmú szólások is vannak. A szomszédos községekben mondják: *Makón még az esti maradékot is röggel öszik* (a rög átvitt értelmű jelentése földközelen, munka közben). Az estebéd, a vacsora elfogyasztása után még oly sokáig dolgoztak, hogy újra megéheztek, elfogyasztották az esti maradékot. A környékbeliek szinte már kapzsiságnak ítélték ezt a szorgalmatoskodást, amely egyébként az intenzív kultúra velejárója. Erdei Ferenc említette, Makónak nem volt földesura, itt az emberek saját magukat zsákmányolták ki.

Sokan meg így élcelődnek: *Makón olyan hagyomaszag van, hogy még a vonat is farral gyűn be.* A szegedi híd 1944. őszén történt felrobbantása után a vonat csak Újszegedig jár, de ott nincs vonatfordító, így a mozdony tolatva kénytelen Makóra jönni.

POÉTÁSKODÁS

Szirbik Miklós leírásából tudjuk: „Nagyon módiban van itt a poétáskodás is, melly szerént sokan találkozhatnak a kevésbé tanult emberek között is olyanok, a kik minden nevezetes, víg, vagy szomorú, vagy nevetséges történetet a magok módjok szerént, versekbe szeretnek foglalni.”

Gilitze István parasztköltő 1821-ben Makó várossának víz által való pusztulását írja le. Szerényen jegyzi meg munkájáról:

*Koránt sem poéta, hanem paraszt írás,
Engedelmet kérek errül, hogyha hibás;
Hogy édes hazámat érte ezen romlás,
Én együgyű paraszt írtam ezt, és nem más.*

A história még az 1950-es években élt Tápén. 1879-ben a dorozsmai Balázs Barna Mihály Szeged és Kiskundorozsma városának veszedelme című verszetében több sort átvesz Szegedre vonatkoztatva Gilitze munkájából.

1898-ban egy makói eseményről ponyva is keletkezett: A kettős szerelmi halál új története Labdás József és Szabó Mariska szerelmesekkel Makón:

*Június hó negyedikén megtörtént,
Rémhír fogá el Makónak a népét,
Labdás József, Szabó Maris meghaltak,
Szerelemből golyó által kimúltak*

Korteszerek nélkül nehezen múlt el régen egy választás. A kiegyezés után keletkezett:

*Balpárti elvek őre,
Legyen népünk hű vezére;
Olyat óhajt e kerület,
Dobsa Lajos lesz a követ.
Éljen a balpárt!*

1925-ben énekelték:

*A piacon talicska, kisangyalom,
Kiss Menyhértke tisztítja, kisangyalom.
A talicska megrepedt,
A mandátum elveszett, kisangyalom.*

A makói nép Rákóczi Ferencet különösen tisztelte. „Ennek a Rákóczinak — írja Szirbik Miklós — egy, a Makai Bíróval esett nevezetes történetét emlegetik, mind e mai napig, a Makaiak. t. i. Mikor már Rákóczi szorulni kezdett, egy levelet küldött helységenként a Zomboron tanyázott Török Basához, mellyben attól segítséget kért. A Levél Makóra jutván, azt a Bíró, Kotsis nevű, a Város Hadnagyja kezébe adta, a kézhez szolgáltatás végett: ki is azt süvege mellé tette; minthogy pedig akkor közönségesen az úgynevezett Turi süveget hordozták. Midőn a Maroshoz ért a Hadnagy, inni lehajolván, a süvegét fejéből levetette s a Levél mellőle kiesett. Ivását végezvén, süvegét felkapta s a nélkül, hogy a Levél kiesését észrevette volna, folytatja útját. Már jó darabig elhaladt, mikor észrevette, hogy nints a Levél. Ekkor visszajött a Levél keresésére: de már az alatt bizonyos Szegedi emberek, hazafelé való útjukban, a Levelet meglátván, felvették, s azt Szegeden, mint újságot, mutogatták: így az, az ott tartózkodott Német Katonák kezébe került. Kik is ebből megtudván Rákóczinak szorult állapotját: a felől, a Rákóczival, felső Magyar Országban szembeálló Császári sereget tudósították, melly ezen hírre Rákóczi népére ütven, azt úgy megverte, hogy abból következett Rákóczinak végső romlása. Ekkor azt a fenyegetést tette Rákóczi: hogy ha még valaha előmenetele lesz: ezért, mint árulást, Makónak, főképpen a Kotsis Familiának, az ivadékát is kardra hányatja. Mivel azonban a nép szájján forgott az a beszéd, hogy a Rákóczi maradéka máig is megvan Frantzia Országban, a mint hogy az ő fija, György ott is maradt, bár maga onnét Török Országba ment, s ott holt meg: innen lett az, hogy a mult Fran-

tzia háború kiütésekor, az a hír támadván, hogy jön Rákóczi: a Kotsis familiából sokan egész éjszakákat sirással töltöttek el.”

Diós Sándor hagymakertész 1975-ben a *két tüzes szömről* egy „istoriát” mondott el:

— Amikor gyerekek vótunk, az átalsó szomszédban lakott Binecz Sándor. Kiszolgált huszárembör vót. Jó vállas, erős fiatal embör. És hát este átgyüttek beszélgetni hozzánk. Hát ez az embör ősszel gyökeret ásni vót a Sammarkó földbe. Ez Bánátba vót. Ez gyütt onnat, mönt a Nákó földbe, a régi nagyszentmiklósi úton és aszonta:

— Hátranézök, hát gyün két tüzes szöm. Hát beszéltek — aszongya — a boszorkányokat, hát ez biztosan az. Az anyya erre mög arra, hát ez biztos boszorkány. Az ötkilós gyökerásó a vállán. Hozzáfogtam lépni jobban — mer gyalog vót, bicikli szó se löhető, esetleg taicska — hozzáfogtam lépni jobban, de hátra nézök, de közelodik ám a két tüzes szöm. Ez csak boszorkány, hát hiába lépök, csak közelodik hozzám. Hozzáfogtam szaladni.

Vállán a gyökerásó és hozzáfogott kocogni. Éccő hátranéz, hát ott van közel.

— Az anyya erre mög arra ennek a boszorkánynak, hát mán mögfog. Vesd el magad a jó mély árokba. Hasra feküdtem, aszonygya, mellém a gyökerásó. Na mosmán gyühet a boszorkány, engöm nem lácc mög. Hát aszonygya, amint ott fekszöm, elszalad mellettem az autó.

— Na nézd, aszonygya, Sándor, ilyen bolond vótál, hát hallottál mán rulla, hogy autó is van a világon, de eddig nem látott. És ez a gróf Nákó, ez fiumei kormányzó vót. És gyütt Fiumébul ide a birtokra, és ennek vót először autója.

TEKNŐKAPARÓ

„A szokások között említést érdemelnek — írja Szirbik Miklós — a névnap, keresztelői, sertésölés kori barátságos vendégeskedések, a halotti torok, melyek kivált az Oroszoknál vagynak nagy divatban, a házassági lakodalmazások, melyek ha szinte már ma nem olyan nagy pazérlással is, mint hajdan, de tsakugyan sok szükségtelen költséggel ejtetnek meg.”

Még ma is elevenen él Makón a teknőkaparó emléke. Mint nagy jóvendőmondó megjósolta, hogy *kükémények és löcsetlen kocsik* lesznek, két keréken fognak szaladni, vasmadarak járnak majd az égen, amikor Makón egy utcában három templom lesz, akkor egy nagy világháború tör ki (1913-ban építették a Vásárhelyi utcában a harmadik templomot). *Lösz olyan idő, amikor annyi lösz az embör a földön, mint égön a csillag. Lösz olyan világ, hogy nem lösz se tél, se nyár, csak egyfajta. Arrul tuggyák mög, hogy itt az ősz, hogy lehullnak a fák levelei.*

A teknőkaparóról szóló alábbi történetet Diós Sándor hetvenöt éves hagymakertész mondta el 1975-ben:

— Öregapám evvel a teknőkaparóval részös vót. És aszonta:

— Learattunk, befejeztük az aratást. A vontatók le vótak kötve. Szombaton délbe elvégeztek, hát délután a gazda majd aggya a fogatot, viszi a részösöket két kocsin. És mikor mán ott vót, hogy befognak, gyütt egy nagyon csúnya fölleg, asztán borzasztó nagy vihar. A vontatókat széthánta a szél. Hát káromkodtak a részösök. Ilyet is mondtak, olyat is mondtak. Aszongya a teknőkaparó:

— Mönnyetök haza. Majd én elintézőm. Mikorra köll, én összerakom üket, összehordom.

Hát elgyüttek, otthagyták. Ögye mög a fene, majd gyüvünk a jövő hétön, oszt majd összerakjuk. Addig hát vagy szárad vagy ázik az a vontató széjjel. A teknőkaparó kinmaratt.

Amikor gyüttek a kocsival, hát fele uttyán vótak, mer az Igási úton vót ennek a gazdának a tanyája, a Csárdán hazul, ott belül. Amikor fele uttyán Ugar körül

gyűnnek, aszonygya, egy forgószél elkerül bennünket, benne egy csikónyerítés. Hát aszonygya, hát ki vót.

Amikor gyűnnek haza — Hónvéd szélin lakott — a teknyőkaparó ül a kapuba. Hogy gyűvünk el, hozott a gazda kocsija. Hát erre való embörök vótak, nagy része honvédi. Űlt a kapuba. Hát te mán itthon vagy?

— Hát nem vöttetök észre, amikor elkerültelek bennetöket — aszonygya — a forgószéllel. Aszonygya, de möhettök mán a gyűvő hétön, össze van téve mind a vontató.

Hát aszonygya öregapám, nem hittük. De mikor kimöntünk, tényleg úgy vót.

*

A makói nép anyagi és szellemi kultúrája szervesen beletartozik Dél-Alföld népéletébe. Ez igen konkrétan kifejeződik a közös ö-ző nyelvjárásban. A kölcsönhatások és egyezések ellenére még ma is sok egyéni vonást mutat Makó hagyomány- és szokásvilága. Hajdan rendkívül színes és zsbongó volt a makói népélet, nem hiába jelentett ez annyi élményt az ifjú Tömörkénynek

— Makón szerettem lenni mint gyermek. A nagyvendéglő udvarának változatosága az ő különféle népeivel, medvetáncoltatókkal, torontáli sváb parasztokkal, akik franciául beszéltek, savoyard majmosokkal, a gülbabás törökökkel, a megyegyűlésekre érkező, vidéki, előkelő urakkal, mind mind lekötötte a gyermeklélek figyelmét.

Makón a kapitalista fejlődés nem lassú, porosz utas formában ment végbe, hanem robbanásszerűen. Ez eredményezte, hogy népélete a szomszédos helységeknél hamarabb polgáriasult. A hagymakertész már nem törekszik önellátásra, piacon, sőt üzletben vásárolja meg a szükséges áruféleségeket. E gyors átalakulás miatt égetően sürgős feladat lenne Makó néprajzi monográfiájának elkészítése.

SZALAY FERENC

A makói hagyma változatos karrierje

VILÁGHELYZET, ITTHONI LEHETŐSÉGEK °

Mindenekelőtt a száraz tény: a mennyiséget tekintve *hazánk hagymatermelése világviszonylatban elenyésző*. 15—17 ezer vagon áruhagymánk a nemzetközi össztermelésnek mindössze 1—2%-át jelenti és így nem meglepő, hogy a világ hagymatermelő államainak versenyében a huszadik hellyel kell beérnünk. Súlyosbítja helyzetünket az európai nagy hagymatermesztő államok közelsége és konkurenciája. Közülük a spanyolok 78 ezer, az olaszok 48 ezer, a hollandok 35 ezer, a románok 28 ezer, a lengyelek 25 ezer, a jugoszlávok 23 ezer vagon, a többi európai államok pedig együttesen 9 ezer vagon hagymát termelnek évenként saját és a külföldi szükségletek kielégítésére. Ha mindezekhez még Egyiptom 62 ezres termelését is hozzászámítjuk, különösen jól érzékelhetjük alárendelt szerepünket az európai hagymakereskedelemben.

Áruelhelyezési nehézségeink ellenére, az elmúlt évtizedekben számunkra előnyös és figyelemreméltó változások következtek be a nemzetközi hagymapiacokon, így Európában is: a felhasználás — és ennek megfelelően a kereslet — súlypontja